

ФІЛОСОФСЬКО- КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ У СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 177.77

МОРОЗОВ Андрій, д. філос. н., професор кафедри філософських та соціальних наук КНТЕУ

ПОДИВ, ВДЯЧНІСТЬ, БЛАГОГОВІННЯ: МОРАЛЬНІ ТА ОНТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ

Розглянуто подив, вдячність та благоговіння як специфічні етичні "першофеномени", які уможливають автентичний спосіб існування людини, сприяють виявленню та розкриттю її глибинної сутності, а також мають онтологічний вимір. На основі філософсько-теологічної традиції подив, вдячність і благоговіння тлумачаться як екзистенціали, що конституують глибинні основи особистості.

Ключові слова: подив, вдячність, благоговіння, етичний першофеномен, сутність, екзистенція, екзистенціал.

Морозов А. Удивление, благодарность, благоговение: моральные и онтологические измерения. Рассмотрены удивление, благодарность и благоговение как специфические этические "первофеномены", обуславливающие аутентичный способ существования человека, способствующие выявлению и раскрытию его глубинной сущности, а также имеющие онтологическое измерение. На основе философско-теологической традиции удивление, благодарность и благоговение трактуются как экзистенциалы, конституирующие глубинные основы личности.

Ключевые слова: удивление, благодарность, благоговение, этический первофеномен, сущность, экзистенция, экзистенциал.

Постановка проблеми. Чи може людина повністю позбавитись власної сутності, "розлюднитися"? Онтологічно це неможливо, адже ми виходимо з тієї давньої метафізичної філософської традиції, у межах якої сутність наперед дана кожному індивіду апіорі. Екзистенційно (з точки зору вільного і відповідального вибору способу існування) можна залишитися на віртуальному (потенційному, нульовому) рівні сутнісного розкриття. Мінімум існування – це біологічне існування індивідуума в його кількісних, а не якісних вимірах. Таке існування зручне для статистики, але не є предметом розгляду філософської етики.

© Морозов А., 2016

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2016. № 2 75

Максимум існування – це сутнісне якісне існування, що долає біологічні виміри і набуває "іпостасного" (особистісного) виміру. Іпостасний вимір існування передбачає осмислення людиною джерела власного буття, його вихідного принципу і кінцевої мети. Іпостасний вимір, на відміну від біологічного, вбачає сенс існування не в самому потоці існування, із зануренням в який неможливе дистанціювання, а в трансцендентній відносно потоку існування площині, з якої можна охопити потік життя як щось ціле і розумно організоване. Таке дистанціювання, піднесення над власним життєвим потоком часто знаменується "піковим переживанням" (А. Маслоу), що часто виражене у формі особистої зустрічі людини як обмеженого і скінченного суцього з абсолютним буттям. Осмислення цієї зустрічі втілюється у формі глибинного переконання в тому, що абсолютне буття є джерелом мого тут-і-зараз конкретного існування як несамодостатнього та неавтономного. В моральному плані несамодостатність і неавтономність означають специфічне ставлення до життя за трьома моральними почуттями: подиву, вдячності та благоговіння.

Філософське дослідження цих трьох почуттів у їх моральному (ширше – екзистенційному) й онтологічному вимірах набуває дедалі більшої актуальності. *По-перше*, в індивідуалістичному суспільстві споживання панує ситуація тотального відчуження, аномії, морального цинізму та нігілізму як "моральних хвороб нашого часу" (Ч. Тейлор), що потребують "духовних ліків". І такими "ліками" як раз і могли б стати зазначені моральні почуття. *По-друге*, сучасний постнекласичний етап розвитку науки вимагає міждисциплінарних підходів, які б враховували сукупний духовний досвід людства, а відтак, включали не лише раціонально чи позитивістськи орієнтовану філософію, але й ті напрями філософської думки, що традиційно граничать із теологією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема подиву, вдячності та благоговіння розроблялася в філософсько-теологічних творах християнських мислителів, серед яких особливе місце посідає творчість святителя Ігнатія Брянчанінова [1; 2]. Серед суто філософських досліджень цієї проблематики доцільно відзначити твори російського письменника і мислителя В. Соловйова [3] та видатного німецького вченого-гуманіста А. Швейцера [4]. Новітні публікації, присвячені спеціальному висвітленню зазначених проблем у філософсько-теологічному ракурсі, фактично відсутні, адже довгий час в університетських наукових колах панувала тенденція чіткої демаркації філософії і теології. Це призвело до нехтування богословською проблематикою як нібито нефілософською (ненауковою). Однак можна вказати на поодинокі спроби реабілітації такої проблематики в академічному філософському дискурсі, про що свідчать розробки сучасного німецького філософа Г. Дитера, в яких розглядається тема вдячності [5], а також творчість сучасного грецького філософа і богослова Х. Яннараса, де аналізується філософсько-етичні аспекти феномену благоговіння [6]. Щодо сучасної

коментуючої літератури на стику філософії та теології, то це дослідження спиралося на праці С. Аверинцева [7] та митрополита Іларіона Алфесва [8].

Метою статті є дослідження онтологічних і моральних вимірів подиву, вдячності та благоговіння як "етичних першофеноменів" та "екзистенціалів", які уможливають особистісний вимір буття людини, її автентичне існування у повноті сутнісної реалізації.

Матеріали та методи. Для вивчення теоретико-методологічних основ і формулювання базових положень дослідження використано методи індукції та дедукції, аналізу і синтезу, історико-філософський, компаративний та герменевтичний.

Результати дослідження. Існування ("екзистенція") та сутність є двома полюсами буття, між якими розгортається драма всесвітньої історії чи індивідуальної біографії. Існування відрізняється від сутності. І водночас існування не може бути помисленим окремо чи відірвано від сутності. Існування означає присутність, тобто буття при суті, при власній суті. Чим далі від власної суті, тим менше існування в якісному плані. Нині це є проблемою номер один, адже людство стрімко втрачає якість існування через те, що підмінює імператив "бути" на симулякр "здаватись". Реальне існування означає втілення власної сутності у процесі життя. Цим *реальне* існування відрізняється від *віртуального*, тобто існування на рівні можливості, потенції, яка не розкрилася, не актуалізувалася, не стала проясненою для самої людини. Орієнтація на реалізацію сутності чи свідоме забуття цієї орієнтації є також демаркаційною лінією між реальним та симулятивним.

Унікальність людини полягає в тому, що її життя – це постійний конфлікт чи напруження між сутністю та існуванням, між сушим і належним, між поверхнею та глибиною. Уникнення цього конфлікту означає припинення унікальності, відмову від самої претензії на унікальність. Так, собака, яка знаходиться в тенетах своєї собачої природи, не може вирватися за її межі і не втрачає власної "собачості" ні за яких умов. Він не може бути добрим чи поганим собакою в прямому сенсі цього слова, адже добро чи зло – це наближення чи віддалення від власної сутності (природи), а кожен собака як екземпляр свого виду повністю розчинений у сутності, тому модуси – ближче чи далі, більше або менше – тут не працюють. Ми називаємо собаку добрим у силу аналогії та несвідомого бажання антропоморфізації. Існування тварини покладено не в площину добра чи зла. "Права тварин" у цьому сенсі – така ж сама абсолютно неправомірна і внутрішньо суперечлива антропоморфізація, що, прикриваючись деконструкцією антропоцентристського світогляду, насправді його ж ще більше утверджує. Про тварину слід говорити не в категоріях добра, а радше "добротності", що досягається шляхом тренування, виучки тощо. На відміну від тварини, людина може перестати бути людиною, втративши власну людську сутність. Тому її існування – це постійний вибір між розгортанням того, що апіорі дане, і свідомим

спротивом (бунтом) чи нехтуванням власною сутністю у пошлості, байдужості, втечі від кардинального вибору бути чи не бути собою.

Іпостасний або особистісний рівень існування, на відміну від біологічного, передбачає усвідомлення ницості власного існування, усвідомлення того, що воно не може бути самодостатнім, тобто мати причину існування в самому собі. Етимологія слова "екзистенція" відсилає нас до поняття екстазу, виходу за власні межі, "виступанню за". Розвинуте і розумне існування, яким володіє людина, має здатність до рефлексії, до "виходу за". Якщо є потік, має бути джерело потоку. Якщо є існування, то повинно бути і джерело існування. Якщо джерело перекивається, то існування переривається. Джерело не може пересохнути чи зникнути як таке. Воно може здатися таким, з точки зору існуючого. Хмари закривають сонце, маленька долонь затуляє величезний світ, гріх як нечистота серця ("ціннісна сліпота") затьмарює ясність розуміння джерела суцього. Все суще залежне від джерела свого існування, яке робить його суцим (існуючим). І лише одне суще – людина – унікальне в тому, що може певним чином осмислювати і оцінювати факт власного існування. Обумовлене суще тому і є обумовленим, що не в змозі дати самому собі це існування чи породити його. Але таке суще може відповісти на нього у трансцендентальному "так" чи "ні", сказаному до всяких слів – у моральних почуттях подиву, вдячності та благоговіння. Ці почуття ми називаємо "екзистенціалами", адже вони стосуються ситуації кардинального вибору між альтернативами або-або: бути чи не бути особистістю, реалізовувати чи не реалізовувати своє призначення, сутність, "долю". При цьому уникнення такого кардинального вибору, втеча від самої постановки питання також є вибором. Людина приречена давати відповідь на виклики абсолютного буття у сенсі протистояння часу і вічності, умовного і безумовного, скінченого і безкінечного, відносного і абсолютного в силу того, що вона і лише вона (тут і зараз) є центром цієї космічної драми, її метою і сенсом.

Почуття подиву, вдячності та благоговіння є як моральними, так і онтологічними, адже стосуються глибинних підвалин самого буття особистості, її зустрічі з Творцем. Лишається відкритим питання, що є первинним – ця зустріч, а вже потім, на додаток, виникнення подиву, вдячності та благоговіння, чи навпаки: навмисне культивування цих почуттів у надії на те, що коли-небудь ця зустріч станеться. У будь-якому разі ці почуття є етичними "першофеноменами", які конституують особистісне начало в кожному індивідуумі. Моральний вимір життя нерозривно пов'язаний з особистісним. Без моралі немає особистості, без особистості не існує моралі. Індивідууму достатньо традиції, звичаєвості, закону (табу). Особистості потрібна совість – внутрішній "феноменологічний голос" (сократівський "демон" чи іудео-християнський "голос Божий" у цьому плані можна розглядати як явища одного порядку). Цей голос потрібно почути (розчути серед

інших "феноменологічних голосів") і відповіді чи уникнути відповіді (що теж є формою відповіді). Але одна справа, якщо ми обмежуємося констатацією "характер – це демон людини", а інша – коли розуму відкривається істина про особистісний характер божественного буття як основи всього суцього. З огляду на це, особистісний моральний вимір індивідуума уможливується внутрішньою онтологічною вертикаллю, зв'язком емпіричного "Я" з божественною особистістю, її благодатними енергіями, що даровані й явлені в цьому "Я" не просто як совість, іскра чи "демон", а як "гірчичне зернятко" (євангельський образ), що може вирости в розкидисте дерево і дати плоди святості. Кожне з етичних "першофеноменів", що виражають автентичний, сутнісний аспект існування людської особистості, її зв'язок з Богом, можна розглядати через пару протилежностей, які демонструють екзистенціальний вибір. Так, протилежністю вдячності є невдячність, що виявляється у формі ремствування, нарікання, незадоволення, бунту, відчаю. Протилежністю подиву є індиферентність, байдужість, цинізм, породжені конформізмом. Протилежністю благоговіння є осуд, бунт і несення хули. Всі ці три протилежності є породженням "ціннісної сліпоти" (термін М. Шелера), наслідком неправильного способу (модусу) екзистенції, яка не орієнтована на виявлення і розкриття своєї внутрішньої сутності та джерела власного існування.

Почнемо з першої пари: *вдячність–невдячність*. Вдячність пов'язана з вірою в Бога, в його всемогутність і абсолютну доброту. Якщо взяти випадок агностика чи атеїста, то складно говорити про те, чи справді може існувати вдячність в їх картині світу. В одній із своїх праць Г. Дитер ставить риторичне питання про те, куди і на кого спрямована вдячність атеїста в кризових станах, в ситуаціях загрози життю і несподіваного спасіння та порятунку [5, с. 24]? Кому дякувати атеїстові: долі, випадку, обставинам, шансу, якщо він, наприклад, запізнився на літак, що розпався у небі? Кому дякувати за щастя і благополуччя в родині, гарну дружину, добрих друзів, народження дитини? Світ невіруючого хаотичний, абсурдний, випадковий. У ньому немає місця для вищого смислу, принципу, кінцевої мети, провидіння, божественного промыслу. Неможливість віддячити Богу через відсутність віри в Нього розсіює енергію вдячності, позбавляє людину глибини, відбирає одну з найголовніших умов щастя. Адже і щастя, і любов мають коріння у вдячності. Православний мислитель і письменник святитель Ігнатій Брянчанінов з цього приводу пише: "Що означає вдячність? Це – славослів'я Бога за незліченні Його благодіяння, пролиті на все людство і на кожную людину. Такою подякою вводиться в душу дивовижний спокій; радість, незважаючи на те, що звідусіль оточують скорботи, вводиться жива віра, завдяки якій людина відкидає всі турботи про себе, зневажає страх людський і бісівський, ввіряє себе цілком Божій волі" [1, с. 96]. Отже, спокій і радість є наслідком вдячності, особливого настрою і налаштуванням душі. Це почуття

вдячності Богу за все, без нарікань і питань "чому" і "за що". Це вдячність, без якої неможливе практичне боговідношення, тобто молитва у стані радості. Апостол Павло зазначає: "Радійте в Господі завжди, і знову кажу: радійте... Господь близько. Ні про що не турбуйтеся. А в усьому нехай виявляються Богові ваші бажання молитвою і проханням з подякою. І мир Божий, що вище усякого розуму, хай береже серця ваші та ваші думки у Христі Ісусі" (Флп. 4: 4–7) [9].

Вдячність, за Ігнатієм Брянчаніновим, означає знати, що ти винен перед Богом, який проявляє милосердя, а не справедливе воздаяння щодо твоїх гріхів. Невдячність означає невір'я. Невдячний не бачить, що всі його життєві шляхи – це шляхи випробування і спасіння. Невдячний не бачить своєї провини як наслідку загальної екзистенційної ситуації гріховності. Невдячний вважає, що в його житті все випадково і безглуздо. Випадковими і безглуздими є як щасливі моменти в його житті, так і страждання та поневіряння, хвороби і видужання. Лише вдячність Богу в скрутних обставинах і в стражданнях, знання те, що вони заслужені, народжують живу віру і терпіння з надією на краще. А де є жива віра в Христа, там, на думку св. Ігнатія, є втіха і вдячність.

Істинна вдячність народжується із бачення власних гріхів і розуміння того, що Господь терпляче і милосердно до них ставиться. Самозадоволення породжує лише зухвалість, марнославство, осліплення тимчасовим комфортом життя, приписування все собі. Будь-яка хвороба чи скорбота, що трапляється в житті, може буде витримана лише за умови вдячності. Таким чином, вдячність – це психологічна і духовна зброя, що перемагає все. Без неї людина рано чи пізно зламається. Ігнатій Брянчанінов зазначає: "Пречудесно приходять до праведників посеред їх лих думка вдячності Богу. Вона визволяє серця їх зі смутку і темряви, підносить до Бога, в царину світла та розради. Бог завжди рятує тих, хто звертається до Нього з простотою і вірою" [2, с. 19].

Однак як бути, якщо у людини немає таких благодатних почуттів, якщо її розум і серце скуті холодом цинізму, фрустрації і "екзистенційного вакууму" (термін В. Франкла)? У таких випадках святий Ігнатій дає таку пораду: "Якщо серце ваше не має вдячності, то примушуйте себе до вдячності; разом з нею увійде в душу заспокоєння" [2, с. 24]. Ось як святий описує подібну "психотехнічну" (якщо застосовувати сучасну термінологію) практику в "Аскетичних дослідках": "Повторювані слова "Слава Богу за все" або "Нехай буде воля Божа" зі всією задовільністю діють проти самої тяжкої скорботи. Дивна річ! Інколи від сильної дії скорботи загубиться уся сила душі; душа немовби оглухне, втратить здатність відчувати що-небудь: у цей час почну вголос насильно і машинально, одним язиком вимовляти: Слава Богу, і душа, почувши славослів'я Бога, на це славослів'я ніби починає помалу оживати, потім підбадьориться, заспокоїться та втішиться" [2, с. 67].

Фактично Ігнатій говорить про те, що часто хвороби людини мають психосоматичну природу, адже духовний стан душі, її здоров'я безпосередньо впливає на здоров'я тіла. В одному зі своїх листів Ігнатій пропонує людині, що переживає хвороби і скорботи, таку пораду: "Пишу вам, тому що ви знаходитесь у хворобливому стані. Знаю на власному досвіді складність вашого становища. У тіла віднімаються сили та здібності; разом з ними віднімаються сили і здібності душі; розлад нервів передається духові, тому що душа пов'язана з тілом союзом незбагненим і найтіснішим... Присилаю вам духовний рецепт, за яким раджу вам ужити запропоновані ліки декілька разів на день, особливо в хвилини посиленних страждань: і душевних, і тілесних. Усамітнюючись, вимовляйте неспішно, вголос самому собі, поміщаючи розум у слова (як радить святий Іоан Лествичник), таке: "Слава Тобі, Боже наш, за послану скорботу: достойно по справах моїх отримую: пом'яни мене у Царстві Твоєму"... Почнете відчувати, що спокій входить у вашу душу та знищує збентеження та нерозуміння (вагання), що її терзають. Причина цьому ясна: благодать і сила Божа полягають у славослов'ї та вдячності, а не в красномовстві чи багатослів'ї" [1, с. 70]. Отже, культивуючи в собі вдячність, привчаючи себе дякувати за все, як добре, так і зле, християнин отримує безцінний дар – благодатну радість, що наповнює його серце, і у світлі якої він по-іншому сприймає, оцінює й інтерпретує всі події свого життя. Замість відчаю душа відчуває розраду, замість смутку – втіху і радість.

Із вдячністю тісно пов'язана інша якість нашого характеру або моральна чеснота. Це – *подив*. Аристотель говорив, що філософія починається з подиву. За Аристотелем, "найдивовижніше не те, що речі мають ті чи інші властивості або що події відбуваються тим чи іншим чином, а те, що щось взагалі є, щось взагалі відбувається" [10, с. 75]. Можемо говорити про подив як глибоке потрясіння душі, яке не проходить повз людини, а чіпляє його зсередини, перегортає його життя, примушує замислюватися над тим, що раніше взагалі здавалося самоочевидним і не викликало жодних питань. При цьому подив передбачає: те, що викликало потрясіння і примусило нас філософствувати, ніколи не буде раціоналізоване, до кінця пізнане, а залишиться ірраціональною таємницею, яку ми будемо інтуїтивно осягати, безкінечно наближаючись до її смислу, але не зможемо раціонально пояснити.

Філософствує будь-яка людина, навіть якщо вона не знає філософії, навіть якщо вона є повним невігласом у цій сфері й сміється над філософією. У цьому сміху і скепсисі вона все одно піднімається над самою собою, над даною ситуацією, над життям. Заперечення філософії є теж своєрідним філософуванням. Людина приречена філософствувати в силу того, що вона є людина. Відмова від філософствування є запереченням людськості, а отже, самозапереченням. На сутнісному рівні повне самозаперечення неможливе, воно може бути як екзистенційне самозаперечення на рівні способу життя.

Подив йде в парі зі стражданням. Подив виникає від дивовижності буття, а страждання – від того, що це буття є недосконалим. Страждання не обов'язково означає заперечення вдячності. Навпаки страждання може стати приводом для вдячності. Здивування чимось схоже на релігійну екзальтацію, або на наукову допитливість. Страждання може виражатися в романтичному песимізмі та втечі від життя в ілюзорне, казкове, омріяне. І страждання, і подив є специфічними формами буттєвого світовідчуття, в яких розкривається життя в повноті її незбагненності та непередбачуваності, в повноті трагічного оптимізму, суміші радості та смутку з незнищеною надією. Подив приводить до розуміння неможливості досягнути і пояснити життя в його глибинних основах, страждання підносить людину до мудрості як спокійного прийняття всього як належного, як такого, що не може не статися. Здивування передбачає здатність людини охопити все життя в цілому, як те, що було, існувало в часі, а згодом дивовижним чином буде завершено, побачити життя як острів, що виникає з океанічної безодні небуття (хаосу) і там же зникає.

Митрополит Іларіон Алфеев зазначає, що здивування в творчості святих отців Церкви пов'язане з екстазом і спогляданням. Ця потужна філософська традиція йде від Платона та неоплатоників і набуває специфічного значення у ранній патристиці, особливо в творчості св. Ісака Сірина. З цієї точки зору, подив означає несамовитість, шаленство, вихід розуму за власні межі. Таке шаленство не є божевіллям у психопатологічному сенсі слова, а піднесенням розуму до небесного "інтелігібельного" світу, в якому відбувається інтуїтивне споглядання (бачення) духовних сутностей, богоодкровенних істин і навіть самого Бога. "Споглядання Бога є досвідом виходу з цього світу і причетності до майбутнього Царства Небесного" [8, с. 321].

Подив як "екзистенціал" виникає внаслідок усвідомлення марності всіх хитромудрих міркувань і калькуляцій розсудку. Так само, як і вдячність, справжній подив виникає лише в теїстичній картині світу, де диво принципово можливе. Там, де панують деїзм, нігілізм, агностицизм, "природна релігія" філософів-просвітників, немає місця диву як порушенню детермінізму природи, як симптому свободи, а отже, відсутній подив, здивування. Здивування народжується у тиші та споглядальному способі життя. У вирі повсякденності та здорового глузду все є звичним, банальним, самоочевидним. Однак і диво, і подив від дива означають вихід за межі самоочевидного для здорового глузду. Це дещо, що перевищує здоровий глузд, буденну раціональну логіку розрахунку. Диво – очевидність неочевидного, факт і фіксація неймовірного, надзвичайного. Це факт, який ти переживаєш сам, на самоті, навіть будучи у натовпі, твоя зупинка потоку свідомості, стоп-кадр, наведення фокусу на ділянку буття, виведення його в *не-потаємність* та ясність. Смісл ідеї дива, як зазначає С. Аверинцев,

залежить від важливої передумови: "свідомої або несвідомої впевненості у тому, що конкретне Я щодо загального не є лише частиною щодо цілого" [7, с. 239]. Диво, на думку мислителя, є вторгнення абсолютного нескінченного буття в світ історії, тобто світ одиничного, випадкового, обмеженого. Це порушення встановленої норми, детермінізму, а отже, символ свободи екзистенції. Дивовижне стосується кожного окремого "Я".

Там, де сталося диво, виникають вдячність і *благоговіння* як те, що супроводжує цю вдячність. Як визначають християнські богослови, благоговіння – це не лише преклоніння перед величчю і всемогутністю всеблагото Творця, але й відчуття власної причетності до реалізації божественної благої волі у земному житті, через вчинки. У благоговінні поєднуються смирення і велич духа, уповання на Бога у стані страху та любові. Фактично, благоговіння – це і є страх Божий, перетворений і вдосконалений любов'ю. Благоговіння починається з пошани, поваги і слухняності. У християнстві неблагоговіння перед Богом вважається гріхом: "А безбожному добре не буде, і мов тінь, довгих днів він не матиме, бо він перед Божим лицем страху не має" (Екк. 8:13) [9]. Благоговіння, як і вдячність, потребує певного морального зусилля людини, її молитовного звернення до Бога. Адже живе відчуття присутності Бога дається самим Богом. Сучасний грецький богослов Х. Яннарас пише з цього приводу так: "Прикликання імені Христового спроможне зростити й повернути до життя космополітичну пустелю сучасного животіння, подарувавши безпосереднє відчуття Бога..." [6, с. 247].

Благоговіння може бути не лише перед Богом, але й перед іншим ближнім, або навіть ширше – перед життям. Принцип благоговіння перед життям сповідував видатний гуманіст А. Швейцер, який вважав, що потрібно "вказувати рівне благоговіння перед життям як відносно моєї волі до життя, так і відносно будь-якої іншої" [5, с. 40]. Принцип благоговіння перед життям є сутністю морального ставлення до життя і є більшим, ніж співчуття і любов, адже поєднує самозречення і самовдосконалення, а також передбачає відповідальність. "Добро – те, що служить збереженню і розвитку життя, зло є те, що знищує життя або чинить йому перепони" [5, с. 47]. Такий погляд А. Швейцера на благоговіння цілком закономірний, адже мислитель виступав проти метафізики, заперечував церковні догмати. Така антидогматична спрямованість несподівано зближує А. Швейцера з філософією життя Ф. Ніцше. Піднесення абсолютної цінності життя потенційно має негативні наслідки для моральної культури людини і людства, адже усуває розрив між суцільним і належним, яке (за визначенням) стоїть над суцільним, є трансцендентним щодо життя. Якщо є лише цінність життя і нічого понад ним, звідси легко зробити крок у бік апології "надлюдини" по той бік добра і зла.

Із зростанням рівня секуляризації культури в людську екзистенцію онтично вкорінені почуття благоговіння, подиву та вдячності змінюють свій вектор, переключаються з царини божественного буття на царину життя. Зв'язок між життям і божественним буттям ніколи не переривається, хоча має місце його затемнення, що потребує додаткових філософських зусиль з його прояснення. І, звичайно, тематизація цього зв'язку повинна спиратися на вихідний моральний досвід благоговіння, вдячності та подиву, щоб не перетворитися на порожню і морально незначущу абстракцію.

Висновок. Автономність людського існування ілюзорна і може лише умовно допускатися для зручності в оптиці формальних кількісно-статистичних досліджень. Якщо ми беремо якісні (унікальні особистісні) параметри людського існування, то вони залежать від абсолютного буття, яке в теїстичних концепціях представлено як особисте буття Бога. Так, якщо взяти християнську догматику, то вчення про Особистого Бога (єдиного у трьох іпостасях) розкриває сутність людського як постійний зв'язок і діалог з Богом, який реалізується через вдячність, подив та благоговіння. Досвід подиву, вдячності чи благоговіння є універсальним стосовно всіх людей, що стали на моральний шлях самовдосконалення, а значить "іпостасного" (особистісного), а не біологічного існування. Забуття цього досвіду означає самовідчуження, заперечення сутності людського. Подив, вдячність та благоговіння є не просто релігійними чи моральними почуттями серед решти інших почуттів. Це саме "етичні першофеномени", що уможливають іпостасне існування людини, яке відрізняється від простого життя індивідуума, зануреного в безособовий світ повсякденного. Адже індивідуум є поняттям, що вказує на кількість, а особистість – на якість, унікальний і неповторний спосіб буття. Водночас, подив, вдячність та благоговіння є "екзистенціалами", які стосуються вільного вибору людини між автентичним і неавтентичним існуванням. Екзистенціали подиву, вдячності та благоговіння вказують на унікальність стосунків людини як смертного "ось-буття" і Бога як безсмертного абсолютного буття, на той вибір і ту відповідальність за своє життя, що не можна перекласти на Іншого, на те, стосовно чого вільне рішення може прийняти тільки "Я", і тим самим обрати свою долю. Перспективними в науковому плані можуть бути подальші дослідження з феноменології досвіду подиву, вдячності та благоговіння, що проводилися б на стику феноменологічної філософії, феноменології релігії та трансперсональної психології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Игнатий* (Брянчанинов), святитель. Аскетические опыты / Игнатий (Брянчанинов), святитель // Творения. — М. : Изд-во Сретенского монастыря, 1996. — Т. 1. — 350 с.

2. *Игнатий* (Брянчанинов), святитель. Аскетические опыты / Игнатий (Брянчанинов), святитель // Творения. — М. : Изд-во Сретенского монастыря, 1996. — Т. 2. — 380 с.
3. *Соловьев В.* Оправдание добра: Нравственная философия / В. Соловьев. — М. : Республика, 1996. — 479 с.
4. *Швейцер А.* Благоговение перед жизнью / А. Швейцер. — М. : Прогресс, 1992. — 576 с.
5. *Дитер Генрих.* Свідоме життя. Дослідження співвідношення суб'єктивності і метафізики / Генрих Дитер ; пер. В. Терлецький. — К. : Основи, 2012. — 188 с.
6. *Яннарас Х.* Свобода етосу / Х. Яннарас ; пер. В. Верлока. — К. : Дух і літера, 2010. — 268 с.
7. *Аверинцев С. С.* Софія-логос. Словник / С. Аверинцев. — К. : Дух і літера, 2007. — 450 с.
8. *Иларион* (Алфеев). Духовный мир преподобного Исаака Сирина / Иларион Алфеев. — М. : Вече, 2013. — 440 с.
9. *Библия.* Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. — М. : Библийские общества, 1993. — 1371 с.
10. *Аристотель.* Сочинения. — В 4-х т. Т. 1. — М. : Прогресс, 1975. — 380 с.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2016.

Morozov A. Astonishment, gratefulness, awe: moral and ontological dimensions.

Background. *It is not possible for human being to be dehumanized ontologically as the human essence is given to a man a priori. But there is always a possibility not to reveal the essence from the existential point of view. And thus, man can remain on the biological level. The reaching of personhood level of existence demands the presence of three special moral senses: the one of astonishment, gratefulness and awe.*

The purpose of article is to study ontological and moral aspects of astonishment, gratefulness and awe as the ethical praphenomena.

The aim of the study is critical analysis of astonishment, gratefulness and awe as "ethical praphenomena" and "existentials" that constitute personal dimension of man's being, enable its authentic existence in the fullness of essential realization.

Materials and methods. *The general philosophical methods of induction and deduction, analysis and synthesis were used in article. Also special historical philosophical and hermeneutical methods were applied.*

Results. *The essential authentic side of life is being revealed through the special moral senses of astonishment, gratefulness and awe. Each of the sense has its opposite quality. The opposite to astonishment is indifference, the opposite to gratefulness is ungratefulness and hopelessness, the opposite to awe (trembling) is vilification. The absence of gratefulness leads to depression and frustration. The absence of astonishment makes impossible the philosophy as the way of life and thoughts. The absence of trembling destroys the living culture and turns it to lifeless technocratic civilization.*

Conclusion. *The philosophical reflection of astonishment, gratefulness and awe leads to an ontological problem of relation between man and God, the freedom of a man. The full autonomic existence of a man is illusion. A man depends on absolute personal being that creates and controls the existence and non-existence. It is a divine being that enables human personhood and transcending the biological level. The freedom is the acceptance or non-acceptance of it. Christian dogmas express the universal experience of mankind. In the experience of atheist or any other adherent some universal structures are*

represented in subconscious way. The experience of astonishment, gratefulness and awe is universal. Forgetting its significance means forgetting the inner essence of a man and dissolving it in subhuman.

Keywords: astonishment, gratefulness, awe, ethical praphenomenon, essence, existence, existential.

REFERENCES

1. *Ignatij* (Brjanchaninov), svjatitel'. Asketicheskie opyty / Ignatij (Brjanchaninov), svjatitel' // Tvorenija. — M. : Izd-vo Sretenskogo monastyrja, 1996. — T. 1. — 350 c.
2. *Ignatij* (Brjanchaninov), svjatitel'. Asketicheskie opyty / Ignatij (Brjanchaninov), svjatitel' // Tvorenija. — M. : Izd-vo Sretenskogo monastyrja, 1996. — T. 2. — 380 s.
3. *Solov'ev V.* Opravdanie dobra: Nравstvennaja filosofija / V. Solov'ev. — M. : Respublika, 1996. — 479 s.
4. *Shvejcer A.* Blagogovenie pered zhizn'ju / A. Shvejcer. — M. : Progress, 1992. — 576 s.
5. *Dyter Genryh.* Svidome zhyttja. Doslidzhennja spivvidnoshennja sub'jektyvnosti i metafizyky / Genryh Dyter ; per. V. Terlec'kyj. — K. : Osnovy, 2012. — 188 s.
6. *Jannaras H.* Svoboda etosu / H. Jannaras ; per. V. Verloka. — K. : Duh i litera, 2010. — 268 s.
7. *Averyncev S. S.* Sofija-logos. Slovyk / C. Averyncev. — K. : Duh i litera, 2007. — 450 s.
8. *Ilarion* (Alfeev). Duhovnyj mir prepodobnogo Isaaka Sirina / Ilarion Alfeev. — M. : Veche, 2013. — 440 s.
9. *Biblija.* Knigi Svjashennogo Pisanija Vethogo i Novogo Zaveta. — M. : Biblejskie obshhestva, 1993. — 1371 c.
10. *Aristotel'.* Sochinenija. — V 4-h t. T. 1. — M. : Progress, 1975. — 380 s.